

Latvijas Republikas tiesībsargs

Baznīcas iela 25, Rīga, LV-1010, tālr.: 67686768, e-pasts: tiesibsargs@tiesibsargs.lv, www.tiesibsargs.lv

Rīgā

30.04.2024. Nr. 1-6/5

Uz 03.04.2024 Nr. 1-04.1/97-pav/2024

Latvijas Republikas Satversmes tiesa
tiesa@satv.tiesa.gov.lv

Par viedokļa sniegšanu lietā Nr. 2023-47-01

Tiesībsargs saņēma Satversmes tiesas 2024. gada 3. aprīļa vēstuli Nr. 1-04.1/97-pav/2024 (reģistrēta 03.04.2024 ar Nr. 142), kurai pievienots Satversmes tiesas tiesneša 2024. gada 2. aprīļa lēmums. Ar minēto lēmumu Satversmes tiesas tiesnesis Artūrs Kučs atzīst tiesībsargu par pieaicināto personu lietā Nr. 2023-47-01 "Par Tiesu ekspertu likuma 6. panta trešās daļas 5. punkta atbilstību Latvijas Republikas Satversmes 101. panta pirmajai daļai un 106. panta pirmajam teikumam" un uzaicina izteikt viedokli par jautājumiem, kuriem pēc tiesībsarga ieskata varētu būt nozīme izskatāmajā lietā.

Izvērtējot lēmumam pievienoto Senāta (turpmāk – Pieteicējs) pieteikumu, kā arī Saeimas atbildes rakstu, tiesībsargs sniedz šādu viedokli.

1. Tiesu ekspertu likuma 6. panta trešās daļas 5. punkts, redakcijā, kas bija spēkā līdz 2024. gada 1. martam, noteica, ka par tiesu ekspertu kandidātu nevar būt persona, kura saukta pie kriminālatbildības, bet pret kuru kriminālprocess izbeigts uz nereabilitējoša pamata (turpmāk – apstrīdētā norma).
2. Pieteicējs uzskata, ka ar apstrīdēto normu tiek ierobežotas Latvijas Republikas Satversmes (turpmāk – Satversme) 101. panta pirmajā daļā un 106. panta pirmajā teikumā ietvertās tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un atrasties valsts dienestā un šis ierobežojums ir uzskatāms par absolūtu aizliegumu.

Pieteicējs neapšaubā, ka pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu un tam ir legītīms mērķis – demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība. Tāpat Pieteicējs uzskata, ka apstrīdētā norma ietver piemērotu līdzekli, lai nodrošinātu demokrātiskās iekārtas aizsardzību. Tomēr Pieteicējs uzskata, ka pamattiesību ierobežojuma legītīmo mērķi ir iespējams sasniegt ar citiem, indivīda tiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem. Pieteicējs norāda, ka neatkarīgi no nereabilitējošā apstākļa apstrīdētā norma paredz automātisku aizliegumu personai būt par tiesu ekspertu visos gadījumos, kad kriminālprocess izbeigts uz šāda pamata. Tas nozīmē, ka likumdevējs absolūto aizliegumu ieņemt amatu faktiski ir attiecinājis uz ļoti plašu dzīves gadījumu loku. Pieteicējs norāda, ka apstrīdētā norma liedz būt par tiesu ekspertu ikvienai personai, pret kuru kriminālprocess izbeigts uz nereabilitējoša pamata, neņemot vērā ne nereabilitējošo apstākļu dažādību, ne citus apsvērumus, piemēram, noziedzīga nodarījuma rezultātā radušos personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturu un kaitīguma pakāpi, kā arī laiku, kas pagājis pēc nodarījuma. Minētais nozīmē to, ka no tiesu ekspertu loka varētu tikt izslēgtas arī tādas personas, kuras neapdraudētu sabiedrības uzticēšanos tiesu ekspertu institūtam un demokrātisko valsts iekārtu.

Pieteicēja norāda, ka, ņemot vērā laiku, kas pagājis no nodarījuma (gandrīz divdesmit gadi), un to, ka nav ziņu, ka pieteicēja būtu pieļāvusi jaunus pārkāpumus, pieteicējai būtu jābūt tiesībām uz pienācīgu izvērtējumu par to, vai lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu uz nereabilitējoša pamata nekaitē tiesu eksperta institūtam un neapdraud demokrātisko valsts iekārtu.

Tādēļ Pieteicēja ieskatā, individuāli izvērtējot un gūstot pārliecību, ka kopš noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas persona ir mainījusies, pamattiesību ierobežojuma legītīmie mērķi, kas ietverti apstrīdētājā normā var tikt sasniegti arī tad, ja tiesu eksperta darbu strādātu persona, lai gan pret kuru bijis pieņemts lēmums uz nereabilitējoša pamata, ar savu attieksmi pret šo nodarījumu, kā arī ar savu uzvedību un darbību laikā pēc šā lēmuma krimināllietā pieņemšanas apliecinātu to, ka nerada kaitējumu valsts un sabiedrības interesēm. Līdz ar to Pieteicējs uzskata, ka individuālas izvērtēšanas paredzēšana ļautu pamattiesību ierobežojuma legītīmo mērķi sasniegt līdzvērtīgā kvalitātē.

Līdz ar to Pieteicējs uzskata, ka apstrīdētā tiesību norma, ciktāl tā nosaka aizliegumu personai, pret kuru izbeigts kriminālprocess uz personu nereabilitējoša pamata, strādāt par tiesu ekspertu, neatbilst Satversmes 101. un 106. pantam.

3. Saeima savā atbildes rakstā norāda, ka ir pamats izbeigt tiesvedību lietā, jo ar 2024. gada 29. februāra likumu "Grozījumi Tiesu ekspertu likumā", kas stājās spēkā 2024. gada 2. martā,

apstrīdētā norma attiecas tikai uz tām personām, kuras sauktas pie kriminālatbildības, bet pret kurām kriminālprocess izbeigts uz nereabilitējoša pamata sakarā ar tīši izdarītu noziedzīgu nodarījumu. Līdz ar to tā neattiecas uz tiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības. Tādējādi Saeima lūdz izbeigt tiesvedību lietā.

Tomēr vērtējot, vai šobrīd spēkā esošais regulējums atbilst Satversmei, tad Saeima nenoliedz to, ka tas ierobežo personām Satversmes 101. panta pirmajā daļā un 106. panta pirmajā teikumā noteiktās tiesības. Saeima uzskata, ka pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu, tam ir legītīms mērķis - demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība, un likumdevēja izraudzītais līdzeklis ir piemērots legītīmā mērķa sasniegšanai.

Tomēr Saeima nepiekrīt Pieteicēja viedoklim un uzskata, ka ar Pieteicēja norādīto alternatīvo līdzekli ierobežojuma legītīmo mērķi nav iespējams sasniegt tādā pašā kvalitātē, kādā tas tiek sasniegts ar spēkā esošo regulējumu. Saeima norāda, ka par legītīmā mērķa sasniegšanu liecina arī vispārēja personu un sabiedrības uzticēšanās tiesu ekspertiem kā likumpaklausīgiem valstij nozīmīgu funkciju veicējiem un tiesu sistēmas efektīvas funkcionēšanas veicinātājiem. Ar citiem līdzekļiem nav iespējams padarīt par nebijušu tiesu eksperta amatam neatbilstošu uzvedību. Tādēļ, pēc Saeimas ieskata, kriminālprocesa izbeigšana uz personu nereabilitējoša pamata, jo īpaši gadījumos, kad ir izdarīts tīšs noziedzīgs nodarījums, nav savienojama arī ar tiesu eksperta amata pildīšanu, ņemot vērā tiesu ekspertu būtisko lomu tiesas procesā un taisnīga noregulējuma sasniegšanā.

Saeima turklāt norāda, ka visas sabiedrības interesēs ir nodrošināt to, lai tiesu ekspertu pienākumus pildītu tikai tādas personas, par kuru godprātību un uzticamību nav šaubu. Tiesu ekspertu atzinumi ir būtiski pierādījumi tiesas procesā un nereti var būt pat izšķiroši taisnīguma nodrošināšanā. Saeima vērš uzmanību, ka tad, ja kriminālprocess pret personu ir izbeigts uz nereabilitējoša pamata, bet personas vaina ir izpaudusies kā neuzmanība, tas personai neliegtu iespēju kļūt par tiesu ekspertu. Turklāt konkrētais pamattiesību ierobežojums skar tikai personas, attiecībā uz kurām prokurors ir pieņēmis lēmumu par personas saukšanu pie kriminālatbildības. Tādējādi likumdevējs ir līdzsvarojis dažādu personu tiesības un sabiedrības intereses un izšķīries par to, kurai no šīm interesēm piešķirama augstāka prioritāte.

Līdz ar to liegums būt par tiesu ekspertu personai, kura saukta pie kriminālatbildības, bet pret kuru kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu izbeigts uz nereabilitējoša pamata, ir samērīgs un atbilst Satversmes 101. panta pirmajai daļai un 106. panta pirmajam teikumam.

4. Pirms pievērsties pamattiesību ierobežojuma vērtējumam pēc būtības, tiesībsargs uzskata par nepieciešamu sniegt savu viedokli attiecībā uz Saeimas izvirzīto argumentu, ka tiesvedība lietā ir jāizbeidz. Tiesībsargs nepiekrīt Saeimas apsvērumiem un uzskata, ka tiesvedība lietā ir turpināma, vērtējot šobrīd spēkā esošo Tiesu eksperta likuma 6. panta trešās daļas 5. punkta redakciju. Proti, lai gan pēc grozījumiem apstrīdētā norma attiecas vairs tikai uz tiem gadījumiem, kad persona ir izdarījusi tīšu noziedzīgu nodarījumu, neaptverot noziedzīgus nodarījumus aiz neuzmanības, tas nemaina faktu, ka tās tvērums attiecībā uz tīši izdarītiem noziedzīgiem nodarījumiem ir ļoti plašs un ir ar absolūtu raksturu. Turklāt tiesībsargs uzsver, ka administratīvās lietas pamatā tieši ir noziedzīgs nodarījums (Krimināllikuma 185. panta pirmā daļa “Mantas tīša iznīcināšana un bojāšana”), kas pēc savas tiesiskās dabas ir izdarāms tīši, t.i., ar nodomu. Līdz ar to ir nepieciešams izvērtēt Tiesu eksperta likuma 6. panta trešās daļas 5. punkta atbilstību Satversmei, kas tiešā mērā attieksies uz administratīvās lietas pamatā esošās privātpersonas tiesībām un likumīgajām interesēm. Līdz ar to tiesvedība lietā ir turpināma, vērtējot spēkā esošo Tiesu eksperta likuma 6. panta trešās daļas 5. punkta redakciju (turpmāk – jaunā norma).

5. Satversmes 106. panta pirmais teikums paredz, ka “ikvienam ir tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu atbilstoši savām spējām un kvalifikācijai”. Savukārt Satversmes 101. panta pirmajā daļā ir noteikts, ka “ikvienam Latvijas pilsonim ir tiesības likumā paredzētajā veidā piedalīties valsts un pašvaldību darbībā, kā arī pildīt valsts dienestu”. Kā atzīts tiesību doktrīnā, tad Satversmes 106. pants jautājumos, kas saistīti ar tiesībām uz darbu un to realizāciju, uzskatāms par “jumta” pantu, kas nosaka tiesību uz darbu pamatjautājumus, vienlaikus skarot arī Satversmes 101. panta saturu. Turpretim Satversmes 101. pants detalizē ikviena tiesības brīvi izvēlēties nodarbošanos un darbavietu, konkretizējot, ka šādas tiesības, ja izvēle izdarīta par labu valsts dienestam vai dalībai valsts un pašvaldību darbībā, attiecināmas vienīgi uz Latvijas pilsoņiem¹.

Vērtējot kopsakarā Satversmes 101. un 106. pantu, secināms, ka Satversmes 101. pants ir vienlaikus gan *lex specialis*, gan *lex generalis* attiecībā uz 106. pantu. No vienas puses, 101. pants paredz 106. panta ierobežojumus, piemēram, nosakot, ka tikai pilsonim ir tiesības pildīt valsts dienestu. No otras puses, likumā paredzētā veidā Satversmes 101. pantam var noteikt tikai tāds ierobežojumus, kas atbilst Satversmes 106. pantam, proti, kas saistīti ar personas spējām un kvalifikāciju vai arī noteikti saskaņā ar Satversmes 116. pantu.²

¹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 481. lpp., 5.-6. punkts.

² Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. – Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 481.lpp., 7.punkts.

Lietas dalībnieki neapstrīd un arī tiesībsargs piekrīt, ka tiesu eksperta amats ietilpst Satversmes 106. panta pirmā teikuma tvērumā un tiesu eksperti īsteno valsts varu un ir uzskatāmi par piederīgiem pie valsts dienesta Satversmes 101. panta izpratnē.

Gadījumos, kad Satversmes 106. pantā noteikto tiesību īstenošana notiek valsts dienesta ietvaros, šīm tiesībām noteiktie ierobežojumi izvērtējami kopsakarā ar Satversmes 101. pantu.³ Līdz ar to tiesībsargs izvērtēs jaunās normas atbilstību Satversmes 101. panta pirmajai daļai kopsakarā ar Satversmes 106. panta pirmo teikumu.

6. Satversmes tiesa savā praksē ir atzinusi, ka Satversmes 106. panta pirmais teikums tieši negarantē tiesības uz darbu, bet gan tiesības brīvi izvēlēties darbavietu un nodarbošanos, kas nozīmē, pirmkārt, visām personām vienlīdzīgu pieeju darba tirgum un, otrkārt, to, ka valsts nedrīkst noteikt personām citus ierobežojošus kritērijus kā vien noteiktas to spēju un kvalifikācijas prasības, bez kurām persona nevarētu pildīt attiecīgā amata pienākumus⁴. Valstij ir pienākums atturēties no tādu tiešu vai netiešu apstākļu radīšanas, kuri traucētu personai īstenot tās tiesības "brīvi izvēlēties" nodarbošanos.⁵ Satversmes tiesa ir atzinusi arī to, ka ar Satversmes 106. pantā ietverto jēdzienu "nodarbošanās" saprotams tāda veida darbs, kas prasa atbilstošu sagatavotību un kas ir cilvēka eksistences avots, kā arī profesija, kas cieši saistīta ar katra indivīda personību kopumā⁶.

Vienlaikus Satversmes tiesa ir atzinusi, ka likumdevējam ir rīcības brīvība noteikt konkrētai profesionālajai darbībai nepieciešamo izglītību, kā arī izvērīt citas prasības konkrētai profesijai, ciktāl tas nepieciešams sabiedrības interesēs⁷. Jēdziens "nodarbošanās" attiecināms uz nodarbinātību gan privātajā, gan publiskajā sektorā, turklāt arī uz tādām profesijām, kurās darba tiesiskās attiecības netiek dibinātas uz Darba likumā regulētā darba līguma pamata⁸.

Vienlaikus tiesībsargs atzīmē, ka darbs valsts dienestā no privātajā sektorā veicamā darba atšķiras gan pēc tiesisko attiecību nodibināšanas juridiskajiem aspektiem, gan veicamā darba mērķa, kas ir cieši saistīts ar valsts uzdevumu pildīšanu. Valsts dienestā personas atrodas īpašās attiecībās ar

³ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2006-29-0103 16. punktu.

⁴ Satversmes tiesas 2003. gada 23. aprīļa sprieduma lietā nr. 2002-20-0103 Secinājumu daļas 3. punkts un Satversmes tiesas 2003. gada 20. maija sprieduma lietā nr. 2002-21-01 Secinājumu daļas 1. punkts.

⁵ Satversmes tiesas 2017. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 20.1. punkts.

⁶ Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2015-03-01 14.1. punkts.

⁷ Satversmes tiesas 2010. gada 18. februāra sprieduma lietā Nr. 2009-74-01 14. punkts un 2011. gada 22. novembra sprieduma lietā Nr. 2011-04-01 19.4. punkts.

⁸ Satversmes tiesas 2015. gada 21. decembra sprieduma lietā Nr. 2015-03-01 14.1. punkts.

valsti, proti – šo personu tiesības ir ierobežotas un tām tiek uzlikti īpaši pienākumi⁹. Amata ierobežojumi personām, kuras pilda valstij nozīmīgas funkcijas, var būt stingrāki nekā citās jomās. Tostarp arī kritēriji, kas saistīti ar amata pretendenta personību.¹⁰

Līdz ar to, lai gan darbu privātajā un valsts sektorā vienlīdz aizsargā Satversmē noteiktās tiesības uz brīvi izvēlētu nodarbošanos, tomēr to starpā pastāv atšķirības, kas jāņem vērā ne tikai vērtējot veicamo darbu pēc būtības, bet arī tiem piemērojamos ierobežojumus.

Atbilstoši Satversmes 116. pantam personas tiesības, kas noteiktas Satversmes 106. pantā var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, lai aizsargātu citu cilvēku tiesības, demokrātisko valsts iekārtu, sabiedrības drošību, labklājību un tikumību. Lai gan tiesības uz valsts dienesta pildīšanu nav uzskaitītas kā vienas no tiesībām, ko atbilstoši Satversmes 116. pantam var ierobežot likumā paredzētajos gadījumos, tomēr Satversmes 101. panta pirmajā daļā noteiktās personas pamattiesības nav absolūtas un no Satversmes vienotības principa viedokļa arī Satversmes 101. pantā noteiktajām pamattiesībām likumā paredzētajā veidā ir pieļaujami ierobežojumi¹¹.

Kā izriet no lietas apstākļiem, tad jaunā norma liedz personām, kuras sauktas pie kriminālatbildības, bet pret kurām kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu ir izbeigts uz nereabilitējoša pamata, būt par tiesu eksperta kandidātu. Tādējādi jaunā norma ierobežo personu **Satversmes 101. panta pirmajā daļā un 106. pantā pirmajā teikumā noteiktās tiesības.**

Savukārt, lai noskaidrotu, vai šāds pamattiesību ierobežojums ir attaisnojams, ir jāpārbauda: 1) vai pamattiesību ierobežojums noteikts ar likumu; 2) vai ierobežojumam ir leģitīms mērķis; 3) vai ierobežojums ir samērīgs¹².

7. Pārbaudot, vai ierobežojums ir noteikts ar pienācīgā kārtā pieņemtu likumu, secināms, ka lietā nedz no Pieteicēja, nedz no Saeimas puses iebildumi nav un tiek atzīts, ka pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu. Arī tiesībsargs, pārbaudot to, vai pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar pienācīgā kārtā pieņemtu likumu, nekonstatē pretējo Pieteicēja un Saeimas norādītājam.

⁹ Satversmes tiesas 2006. gada 11. aprīļa sprieduma lietā Nr. 2005-24-01 7. punkts.

¹⁰ Satversmes tiesas 2006. gada 23. februāra sprieduma lietā Nr. 2005-22-01 10.2. punkts.

¹¹ Sk. Satversmes tiesas 2007. gada 10. maija sprieduma lietā Nr. 2006-29-0103 17.2. punktu.

¹² Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2017. gada 10. februāra sprieduma lietā Nr. 2016-06-01 21. punktu.

ievērojot minēto, **pamattiesību ierobežojums ir noteikts ar likumu.**

8. Ikvienu tiesību ierobežojuma pamatā ir jābūt apstākļiem un pamatojumam, kādēļ tas vajadzīgs, proti, ierobežojumam jābūt noteiktam svarīgu interešu – leģitīma mērķa – labad¹³. Gan Pieteicējs, gan Saeima norāda, ka leģitīmais mērķis šāda ierobežojuma noteikšanā ir demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība.

Tiesu ekspertu likuma mērķis ir reglamentēt tiesu ekspertu profesionālo darbību, lai valstī nodrošinātu objektīvu, tiesisku un zinātniski pamatotu tiesu ekspertīzi. Tiesu eksperta pienākumos ietilpst veikt ekspertīzi pilnā apjomā, sniedzot zinātniski pamatotu un objektīvu tiesu eksperta atzinumu, amata pienākumu pildīšanas laikā veikt darbības, kas neaizskar personas veselību, godu un cieņu, un ievērot personas datu aizsardzības prasības, kā arī regulāri paaugstināt kvalifikāciju¹⁴. Augstākā tiesa ir atzinusi, ka eksperta atzinums ir viens no pierādīšanas līdzekļiem, kas palīdz tiesai nonākt pie taisnīga un pareiza lietas iznākuma. Ekspertīze tiek noteikta, ja lietā nozīmīgu faktu noskaidrošanai ir nepieciešamas speciālas zināšanas, kuru tiesai nav.¹⁵

Līdz ar to tiesu eksperta amats nodrošina valstī objektīvu, zinātnisku pamatotu un tiesisku tiesu ekspertīzes veikšanu, un tiesu ekspertam ir pienākums ne tikai to pienācīgi nodrošināt, bet arī regulāri paaugstināt savas zināšanas. Turklāt tiesu eksperta atzinumam ir ļoti liela nozīme pierādīšanā, jo nereti tas var būt izšķirošais apstāklis, lai sasniegtu taisnīgu un pareizu lietas rezultātu.

Tiesu eksperta amata ieņemšana tādām personām, kuras sauktas pie kriminālatbildības, bet pret kurām kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu ir izbeigts uz personu nereabilitējoša pamata, varētu radīt šaubas par personas darbību atbilstību tiesiskuma prasībām un radīt negatīvu sabiedrības priekšstatu par tiesu ekspertīzes institūtu kā tādu.

Tādējādi tiesībsargs piekrīt, ka pamattiesību ierobežojumam ir leģitīms mērķis, proti, **demokrātiskas valsts iekārtas aizsardzība.**

9. Izvērtējot pamattiesību ierobežojuma samērīgumu, jāpārbauda: 1) vai izraudzītie līdzekļi ir piemēroti leģitīma mērķa sasniegšanai jeb vai ar izraudzīto līdzekli var sasniegt leģitīmo mērķi; 2) vai šāda rīcība ir nepieciešama jeb vai leģitīmo mērķi nevar sasniegt ar indivīda tiesības mazāk

¹³ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2015. gada 2. jūlija sprieduma lietā Nr. 2015-01-01 15. punktu.

¹⁴ Tiesu ekspertu likuma 14. panta otrās daļas 1., 8. un 10. punkts.

¹⁵ Senāta Administratīvo lietu departamenta 2023. gada [...] spriedums lietā Nr. SKA- [A]/2023.

ierobežojošiem līdzekļiem; 3) vai ierobežojums ir atbilstošs jeb vai labums, ko iegūst sabiedrība, ir lielāks par indivīda tiesībām nodarīto kaitējumu¹⁶.

Ja tiek atzīts, ka tiesību normā noteiktais ierobežojums neatbilst kaut vienam no šiem kritērijiem, tad ierobežojums neatbilst arī samērīguma principam un ir prettiesisks¹⁷.

9.1. Likumdevēja izraudzītie līdzekļi ir piemēroti legítimā mērķa sasniegšanai, ja ar konkrēto regulējumu šis mērķis tiek sasniegts¹⁸. Jaunajā normā ir ietverts absolūts aizliegums, jo tā paredz, ka personas, kuras ir sauktas pie kriminālatbildības, bet pret kurām kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu ir izbeigts uz nereabilitējoša pamata, šo amatu nevarēs ieņemt nekad. Tātad ierobežojums ir noteikts uz mūžu, kas ir viena no absolūtā aizlieguma pazīmēm¹⁹. Jaunā norma nodrošina to, ka šāda persona nevar būt par tiesu eksperta kandidātu. Fakts, ka pret personu kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu ir izbeigts uz nereabilitējoša lēmuma pamata, nevis notiesāta ar spriedumu, nemaina to, ka persona pēc būtības ir tikusi atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā.²⁰ Līdz ar to jaunās normas piemērošana nodrošina to, ka par tiesu eksperta kandidātu nevar būt persona, kura atzīta par vainīgu noziedzīga nodarījuma izdarīšanā, tādējādi neradot risku tiesu ekspertīzes tiesiskai norisei. Tādējādi absolūtais aizliegums ir piemērots līdzeklis pamattiesību ierobežojuma legítimā mērķa sasniegšanai. Arī pats Pieteicējs neapšaubā un Saeima norāda, ka pamattiesību ierobežojums ir piemērots.

Līdz ar to likumdevēja izraudzītais līdzeklis ir piemērots legítimā mērķa sasniegšanai.

9.2. Savukārt attiecībā uz to, vai legítimo mērķi nevar sasniegt ar indivīda tiesības mazāk ierobežojošiem līdzekļiem, Satversmes tiesa ir atzinusi, ka saudzējošāks līdzeklis ir nevis jebkurš cits, bet tikai tāds līdzeklis, ar kuru legítimo mērķi var sasniegt vismaz tādā pašā kvalitātē²¹.

Pieteicējs norāda, ka līdzeklis, kā pamattiesību ierobežojuma legítimo mērķi varētu sasniegt līdzvērtīgā kvalitātē, būtu individuāla izvērtējuma veikšana. Pieteicējs norāda, ka apstākļi, kas būtu jāņem vērā, lemjot, vai persona var būt par tiesu ekspertu, ir tās vecums, kurā persona ir izdarījusi noziedzīgu nodarījumu (konkrētajā gadījumā pieteicēja bija 24 gadus veca), tās attieksme pret izdarīto un turpmākais dzīves ritums, kā arī laiks, kas pagājis pēc nodarījuma. Tāpat Pieteicējs

¹⁶ Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra sprieduma lietā Nr. 2017-07-01 17. punkts.

¹⁷ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2016. gada 16. jūnija sprieduma lietā Nr. 2015-18-01 15. punktu.

¹⁸ Sk. Satversmes tiesas 2010. gada 7. oktobra sprieduma lietā Nr. 2010-01-01 13. punktu.

¹⁹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra sprieduma lietā Nr. 2017-07-01 12.3. punktu.

²⁰ Šajā sakarā sk. Satversmes tiesas 2022. gada 15. decembra lietā Nr. 2021-41-01 15. punktu.

²¹ Sk., piemēram, Satversmes tiesas 2015. gada 12. novembra sprieduma lietā Nr. 2015-06-01 19. punktu.

norāda, ka apstrīdētā norma visos gadījumos liedz būt par tiesu ekspertu ikvienai personai, pret kuru kriminālprocess izbeigts uz nereabilitējoša pamata, neņemot vērā ne nereabilitējošo apstākļu dažādību, ne citus apsvērumus, piemēram, noziedzīga nodarījuma rezultātā radušos personas vai sabiedrības interešu apdraudējuma raksturu un kaitīguma pakāpi. Attiecībā uz noziedzīgā nodarījuma smagumu tiesībsargs piekrīt Saeimai, ka ar jauno normu ierobežojumi kļūst par tiesu eksperta kandidātu attiecas tikai uz tādiem noziedzīgiem nodarījumiem, kas ir izdarīti ar nodomu (tīši). Tas nozīmē, ka persona ir apzinājusies savas darbības kaitīgumu, paredzējusi savas darbības vai bezdarbības kaitīgās sekas un vēlējusies tās vai apzināti pieļāvusi šo seku iestāšanos. Darbības vai bezdarbības kaitīguma apzināšanās nozīmē to, ka persona noziedzīgā nodarījuma izdarīšanas brīdī saprot nodarījuma faktiskos apstākļus un izdarītā kaitīgumu.²² Uz noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti aiz neuzmanības, jaunā norma vairs neattiecas un šādas personas var kļūt par tiesu ekspertu kandidātiem.

Tomēr konkrētajā gadījumā jāņem vērā, ka jaunajā normā ietvertais ierobežojums ir noteikts uz mūžu un šādi uz mūžu noteikti ierobežojumi pēc to rakstura ir īpaši smagi, jo izslēdz prezumpciju, ka persona dzīves laikā spēj mainīties un mainīt savu uzvedību. Pēc būtības persona šāda ierobežojuma rezultātā tiek stigmatizēta uz visiem laikiem, bet tas neatbilst demokrātiskas tiesiskas valsts prasībai veidot tādu iekļaujošu sabiedrību, kurā izturēšanās pret katru sabiedrības locekli ir cieņpilna. Proti, personas pagātnei nevajadzētu mūžīgi ietekmēt personas nākotni. Ierobežojumi uz mūžu var tikt noteikti tikai īpaši nopietnos gadījumos – tad, ja izdarītais pārkāpums pēc sava rakstura ir smags. Līdz ar to uz mūžu noteikti ierobežojumi ir attaisnojami tikai īpašos gadījumos, kad iepriekš nodarītais pēc būtības ir nesavienojams ar konkrēto tiesību, tostarp tiesību pildīt valsts dienestu, īstenošanu.²³

9.2.1. Tiesībsargs norāda, ka šajā lietā jaunā norma attiecas uz pilnīgi visiem Krimināllikumā paredzētajiem tīšiem noziedzīgiem nodarījumiem, tostarp kriminālpārkāpumiem un mazāk smagiem noziegumiem, kas pēc klasifikācijas ir visvieglākie no noziedzīgiem nodarījumiem. Tāpat jāņem vērā, ka ir tādi noziedzīgi nodarījumi, kas salīdzinājumā ar citiem pēc sava rakstura un apdraudētajām interesēm ir ar būtiski mazāku kaitīguma pakāpi. Arī konkrētais Pieteicēja pieteikumā norādītais piemērs uzskatāmi ilustrē, ka noziedzīgais nodarījums, kas konkrētās lietas ietvaros tika inkriminēts personai, bija mazāk smags noziegums un tā rezultātā citu personu interešu apdraudējums ir ar būtiski mazāku smaguma pakāpi, kā tas, piemēram, būtu

²² Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000, 96. lpp.

²³ Sk. Satversmes tiesas 2022. gada 15. decembra lietā Nr. 2021-41-01 18.3. punktu.

Krimināllikuma 116. panta, 125. panta, 159., 160. panta vai citu smagu vai sevišķi smagu noziedzīgu nodarījumu rezultātā.

Tiesībsargs neapšaubā, ka ir noteikta veida noziedzīgo nodarījumu grupas, kurās ietvertie nodarījumi ir tādi, kuri viennozīmīgi varētu kaitēt tiesu eksperta profesionālajai darbībai un reputācijai. Piemēram, noziedzīgi nodarījumi valsts institūciju dienestā un noziedzīgi nodarījumi pret jurisdikciju. Tomēr jaunā norma aptver pilnīgi visus tīšus noziedzīgus nodarījumus, neatkarīgi no to smaguma, rakstura un apdraudētajām interesēm.

9.2.2. Turklāt jāņem vērā, ka arī personu nereabilitējošie apstākļi var būt dažādi. Kriminālprocesa likuma 380. pants paredz, ka persona netiek reabilitēta, ja kriminālprocesu izbeidz ar lēmumu, kāds paredzēts šā likuma 377. panta 3., 4., 5. un 9. punktā, 379. panta pirmajā un otrajā daļā, 410. panta pirmajā daļā, 415. pantā, 415.¹ panta pirmajā daļā, 421. pantā, 605. panta pirmajā daļā, 615. panta trešajā daļā, kā arī notiesājoša sprieduma gadījumā.

Tomēr jaunā norma neatkarīgi no nereabilitējošā apstākļa paredz automātisku aizliegumu personai būt par tiesu eksperta kandidātu visos gadījumos, kad kriminālprocess par tīšu noziedzīgu nodarījumu ir izbeigts uz šāda pamata. Satversmes tiesa lietā Nr. 2021-41-01 analizēja vairākus nereabilitējošus apstākļus (izdarīts maznozīmīgs noziedzīgs nodarījums, noslēgts izlīgums), nonākot pie secinājuma, ka atsevišķos gadījumos pastāv tādi personu nereabilitējoši apstākļi, kuri aptver arī situācijas, kad ar personas nodarījumu saistītais sabiedrības interešu apdraudējums ir salīdzinoši zems un tāda pati ir arī šā nodarījuma kaitīguma pakāpe. Šie piemēri kopsakarā ar citiem apsvērumiem Satversmes tiesas ieskatā norādīja uz to, ka, lai sasniegtu Kriminālprocesa likuma 1. pantā norādītos kriminālprocesa mērķus, ne vienmēr ir nepieciešama personas notiesāšana vai soda noteikšana.²⁴

Konkrētajā gadījumā gan jāņem vērā, ka atbilstoši jaunajai normai nereabilitējoši apstākļi, kas ir par pamatu personas liegumam kļūt par tiesu eksperta kandidātu, savu tiesisko iedarbību sāk ar brīdi, kad persona ir tikusi saukta pie kriminālatbildības. Atbilstoši Kriminālprocesa likuma 402. pantam personu sauc pie kriminālatbildības, ja izmeklēšanā savāktie pierādījumi norāda uz šīs personas vainu izmeklējamā noziedzīgā nodarījumā un prokurors ir pārliecināts, ka pierādījumi to apstiprina. Līdz ar to, ja lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu uz nereabilitējoša lēmuma tiek pieņemts vēl izmeklēšanas stadijā, tad jaunā norma nekādus ierobežojumus neparedz.

²⁴ Sk. Satversmes tiesas 2022. gada 15. decembra lietā Nr. 2021-41-01 18.4.1. punktu.

Robežšķirtne, kad prokurors ceļ personai apsūdzību, ir nozīmīga, jo tas norāda uz to, ka valsts prokurora personā ir pārliecināta par personas vainu un to, ka lietā savākie pierādījumi to apstiprina. Tomēr tiesībsarga ieskatā tas nevar būt par izšķirošo kritēriju, jo arī prokurors pēc apsūdzības celšanas tāpat kā izmeklētājs var izbeigt kriminālprocesu, ja, piemēram, ir izdarīts maznozīmīgs noziedzīgs nodarījums vai lietā ir noslēgts izlīgums²⁵. Turklāt arī kriminālprocesu virzību nav iespējams vienmēr paredzēt, tāpēc vienā kriminālprocesā lēmums par kriminālprocesa izbeigšanu uz nereabilitējoša pamata var tikt pieņemts jau izmeklēšanas stadijā, bet citā gadījumā, lietai nonākot pie prokurora, lai gan lietas apstākļi pēc būtības ir līdzīgi.

9.2.3. Tiesībsargs papildus uzsver, ka būtiska nozīme ir piešķirama arī tam apstāklim, ka jaunā norma paredz vienlīdz striktu liegumu, neskatoties uz to, vai nodarījumu persona izdarīja, būdama pilngadīga vai nepilngadīga. Tiesībsargs 2019. gadā, veicot izpēti par normatīvajos aktos noteiktajiem ierobežojumiem personai izvēlēties sev vēlamu nodarbošanos sakarā ar iepriekš izdarītu noziedzīgu nodarījumu, secināja, ka atbilstoši tā laika ieklānotajai nepilngadīgo kriminālatbildības reformai ir paredzēts, ka nepilngadīgai personai kriminālatbildība būtu jāpiemēro tikai noteiktos gadījumos. Tādā veidā tiktu samazināts jauniešu likumpārkāpēju skaits, veicināta jauniešu veiksmīgāka integrācija sabiedrībā, kā arī darba tirgū.²⁶ Tomēr jaunā norma nekādā veidā neveicina bērnu, kas agrāk izdarījuši tīšu noziedzīgu nodarījumu, integrāciju sabiedrībā un darba tirgū – konkrētajā gadījumā, ieņemot tiesu eksperta amatu.

9.2.4. Tiesībsargs neapšaubā, ka amata ierobežojumi tiesu ekspertiem, kuri pilda valstij nozīmīgas funkcijas, var būt stingrāki nekā citās jomās. Tāpat tiesībsargs apzinās, ka demokrātiska tiesiska valsts spēj efektīvi funkcionēt tikai tad, ja sabiedrība uzticas personām, kuras pilda valsts dienestu. Valstij ir jānodrošina, ka personas, kuras ieņem amatus valsts dienestā, rīkojas tiesiski, ir lojālas valstij un jo īpaši tā pamatā esošajiem konstitucionālajiem principiem.²⁷

Taču tiesībsarga ieskatā tas, cik valstī tiesiski tiek veikta tiesu ekspertīze, nav atkarīgs tikai no pagātnē veiktām prettiesiskām darbībām, bet gan arī no tā, kāds ir konkrētās personas raksturojums, kas attiecas uz periodu no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas līdz vēlmei kļūt par tiesu ekspertu. Jāņem vērā arī tas, ka personas attieksme pret pašas izdarīto noziedzīgo

²⁵ Kriminālprocesa likuma 379. panta pirmā daļa.

²⁶ Sk. likumprojekta "Grozījumi Krimināllikumā" (Nr. 357/Lp13) anotāciju – <https://titania.saeima.lv/LIVS13/saeimalivs13.nsf/0/DE025229C1591133C225842700427684?OpenDocument>.

²⁷ Satversmes tiesas 2021. gada 11. jūnija sprieduma lietā Nr. 2020-50-01 19.4. punkts.

nodarījumu, kā arī vērtību sistēma laika gaitā var mainīties²⁸. Individuāla izvērtējuma iespējamība nebūt negarantē personai kļūt par tiesu eksperta kandidātu. Taču tas personai dod vismaz iespēju, citstarpā sevi laika gaitā pierādot ar priekšzīmīgu uzvedību, pretendēt uz tiesu eksperta amatu, tādējādi valstij pilnībā “neaizslēdzot durvis” un dodot t.s. otro iespēju.

Satversmes tiesa ir atzinusi, ka paredzot aizliegumu, likumdevējam ir nevis jāvadās no vispārīgām prezumpcijām, bet gan pēc iespējas jāveicina individuāla taisnīguma sasniegšana.²⁹ Tiesībsarga ieskatā likumdevēja izraudzītā izvēle visos gadījumos liegt tiesības kļūt par tiesu eksperta kandidātu ikvienai personai, kura ir saukta pie kriminālatbildības, bet pret kuru kriminālprocess par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu izbeigts uz nereabilitējoša pamata, neņemot vērā ne nereabilitējošo apstākļu dažādību, ne noziedzīga nodarījuma rezultātā radušos personas vai sabiedrības interešu apdraudējumu raksturu un kaitīguma pakāpi, kā arī laiku, kas pagājis pēc nodarījuma, norāda uz to, ka no tiesu ekspertu loka varētu tikt izslēgtas arī tādas personas, kuras neapdraudētu demokrātisku valsts iekārtu.

Ievērojot minēto, secināms, ka jaunajā normā ietvertā pamattiesību ierobežojuma mērķi līdzvērtīgā kvalitātē ir iespējams sasniegt ar alternatīvu līdzekli – veicot individuālo izvērtējumu tajos gadījumos, kad kriminālprocesa par tīša noziedzīga nodarījuma izdarīšanu izbeigšana uz nereabilitējoša pamata ir savienojama ar tiesu eksperta reputāciju, tiesu ekspertīzes tiesisku norisi un neapdraudētu demokrātisku valsts iekārtu. Tādējādi jaunajā normā ietvertais pamattiesību ierobežojums **neatbilst samērīguma principam**. Līdz ar to **jaunā norma neatbilst Satversmes 101. panta pirmajai daļai un Satversmes 106. panta pirmajam teikumam**.

Ar cieņu
tiesībsargs

Juris Jansons

* No 2024. gada janvāra Tiesībsarga biroja gatavotie dokumenti tiek formatēti, ievērojot piekļūstamības prasības personām ar uztveres un redzes traucējumiem.

²⁸ Sk. Satversmes tiesas 2017. gada 24. novembra sprieduma lietā Nr. 2017-07-01 19.2.1. punktu.

²⁹ Sk. Satversmes tiesas 2021. gada 25. marta sprieduma lietā Nr. 2020-36-01 19.3.2. punktu.